

بررسی حس مکان در مساجد معاصر با طرح سنتی و نو

فهیمه عباسیان همدانی*، گلرخ دانشگر مقدم**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۳/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۶/۱۳

چکیده

مسجد قلب تپنده شهر است. شهر با خانه‌ها و مغازه‌ها و بازارها گرد این قلب ساخته می‌شود و از وجود آن حیات می‌یابد؛ مسجد، نقطه‌ای که هنر رنگی الهی به خود می‌گیرد معماری اسلامی چنین است. ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم و بیش آگاهانه از محیط است که شخص را در ارتباطی درونی با محیط قرار می‌دهد این حس عاملی که موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص می‌گردد که حس مکان نام دارد. این پژوهه به بررسی دو مسجد معاصر سنتی و نوآور و به نقش طرح کالبدی در حس مکان بر اساس روانشناسی محیطی می‌پردازد و با ارائه پرسشنامه و برای تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده نیز از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. ارائه عوامل مهم در بهبود فضاهای ارتباط فرد و محیط با رویکرد روانشناسی محیطی و مدلی مفهومی از پدیده حس مکان در مسجد نو ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی

روانشناسی محیطی، حس مکان، طرح کالبدی، مکان

Email: Abbasian_81@yahoo.com

Email: Daneshgar25@yahoo.com

* کارشناس ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیس همدان، همدان، ایران،

** استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران،

مقدمه

مکان تنها پدیده‌ای مادی نیست که فقط حاصل بارگیری عناصر طبیعی باشد بلکه مکان ترکیبی از فضاهای عناصر مادی و طبیعی عناصر معنوی و غیرمادی است. این عناصر درهم‌تئیده به مکان، نظام و شکل و معنای خاص می‌دهد و آن را از دیگر مکان‌ها تمایز می‌کند. مکان تجربه فضا از طریق انسان است و نیز می‌توان گفت مکان ترکیبی از انسان و محیط کالبدی است که به‌واسطه "حس کردن" به تجربه درآمده و ادراک می‌شود که در روانشناسی محیطی به رفتارهای مرتبط با محیط فیزیکی می‌پردازد (رالف ۱۳۸۹).

روانشناسی مدرن با پیش فرض تأثیر غیرمستقیم محیط کالبدی بر رفتار انسان که در نهایت خود را ملزم به بررسی محیط‌های معماری و شهرسازی می‌ساخت از یک سو و از سوی دیگر توجه به طراحان محیطی درجهت برطرف ساختن نیازهای مشتریان و استفاده کنندگان فضاهای طراحی شده باعث گردید تا آشنایی روان‌شناسی با حرفه طراحی و بر عکس آغاز گردد و درنتیجه نطفه دانش نو و یا پارادایمی جدید به نام "روان‌شناسی محیطی" بسته شود (مطلوبی، ۱۳۸۰: ۵۴).

واژه‌شناسی مکان

مکان، صیغه‌ی اسم ظرف است مشتق از کون به معنای "بودن" و به معنای مطلق "جا" و بودن خود به معنای "وجود هستی" و "هستی داشتن" است (حبیبی، ۱۳۸۷). در فرهنگ انگلیسی آکسفورد، مکان "یک موقعیت، نقطه یا ناحیه‌ای خاص" معنی شده است (Oxford, 2003:960). در فرهنگ انگلیسی لاتگمن، مکان "هر ناحیه، نقطه یا موقعیتی یا وضعیت در فضا" و "یک نقطه بهخصوص در یک ناحیه گسترده‌تر" است (Longman, 2001:1072). منظور از مکان، مفهوم مجرد و کلامی آن، به معنی یکجا نیست. اشیای گوناگون و رفتارهای مختلف احتیاج به مکان‌های متفاوت دارند. مکان، جا یا قسمتی از فضاست که از طریق عواملی که در آن قرار دارند صاحب هویت خاصی شده است (گروتر، ۱۳۸۳: ۱۳۸).

تعریف مکان

در فرهنگ لغت جغرافیایی آکسفورد واژه مکان، نقطه‌ای خاص در سطح زمین تعریف شده است که محلی قابل شناسایی برای موقعیتی است که ارزش‌های انسانی در آن، بستر شکل‌گیری و رشد یافته است. فرهنگ لغت انگلیسی و بستر نیز علاوه بر مفهوم جغرافیایی، به نحوه و قرارگیری افراد در جامعه در مکان‌های خاص (بعد اجتماعی فضا) اشاره دارد (محمودی نژاد و همکاران، ۱۳۸۷).

مدنی‌پور (۱۳۷۹) مکان را، بخشی از فضا و دارای بار ارزشی و معنایی می‌داند و افسارنادری (۱۳۷۸) آن را تنبیه برهمکنش سه مؤلفه رفتار انسانی، مفاهیم و ویژگی‌های فیزیکی، تصور می‌کند. بر این اساس مکان را می‌توان تجربه عرصه‌ای درونی در برابر عرصه بیرونی دانست که در برگیرنده جهات گوناگون و تعدادی گشودگی می‌باشد. ادوارد کاسی در این تجربه درون، بیرون، بدن و چشم‌اندازها را مرزهای مکان می‌داند که بدن، مرز درونی و چشم‌انداز، مرز بیرونی است. بر این اساس پدیده مکان، محمول گردآوری گوناگونی چشم‌اندازها می‌باشد تا تمایز در محیط و احساس خاص محلیت را به وجود آورد (نوربری شولتز، ۱۳۸۱).

مکان، جا یا قسمتی از یک فضا است که از طریق عواملی که در آن قرار دارند صاحب هویت خاصی شده است. فضا را می‌توان جایه‌جا کرد اما جایه‌جا یک مکان امکان ندارد. هر شیئی که در یک مکان قرار دارد، طبعاً نیازمند فضا است. رابطه‌ای متقابل و عکس‌العمل بین ۳ عامل (رفتار انسانی، مفاهیم و مشخصات فیزیکی) باعث ایجاد مکان می‌شود. مکان بخشی از فضاست که به‌واسطه عناصر و عواملی خاص صاحب هویت منحصر به فرد و تکرار ناپذیر می‌شود. معماری در مواجهه با محیط، یا زبان، محیط را برمی‌گزیند یا خود را جدا از محیط بیان می‌کند یا به مقابله با محیط می‌پردازد. به عبارت دیگر مکان می‌تواند ساختمان را تبدیل به معماری کند و معماری است که می‌تواند جا را به مکان تبدیل کند. این ارتباط در هم‌پیچیده مهم‌ترین عامل تجربه زیستن در مکان است؛ تجربه تعلق داشتن به مکان و معنا دادن به آن (حبیبی، ۱۳۸۷).

روان‌شناسی محیطی

در طول تاریخ همیشه منشأ نوآوری‌ها و پدیده‌های نو، در رابطه با نیازهای افراد و یا جامعه بوده که در نهایت به واقعیت گراییده و با گذشت زمان روند تکاملی خود را طی کرده است. با توجه به ازدیاد جمعیت، آلودگی محیط‌زیست، محدود بودن منابع و درنهایت پیچیدگی‌های اجتماعی در دهه‌های گذشته، بدون تردید بوجود آمدن و توسعه موضوع روان‌شناسی محیط معماری در جوامع شهری اجتناب ناپذیر بوده است (نماییان و قارونی، ۱۳۹۲). از افراد دیگری که در این حیطه به ارائه تعاریف و نظریات پرداخته‌اند، می‌توان گیفورد را نام برد. او در کتاب خود روان‌شناسی محیطی را "بررسی متقابل میان فرد و قرارگاه کالبدی وی" تعریف می‌کند (Gifford, 1997:10).

وی معتقد است در چنین تأثیر متقابلي، فرد محیط را دگرگون می‌کند و هم زمان، رفتار و تجارت وی توسعه محیط دگرگون می‌شود.

دانش روان‌شناسی محیطی مانند بسیاری از رشته‌های علمی دیگر شامل دو بخش نظری و کاربردی یا عملی بوده و در واقع در پی آشکارسازی ابعادی است که در روان‌شناسی عمومی به فراموشی سپرده شده است؛ ابعادی مانند شرایط کالبدی، معماری، فرهنگی، اجتماعی و نیز ابعاد نمادی محیطی (مرتضوی، ۱۳۸۰:۶). زمینه‌های کاربردی این دانش، به‌گونه‌ای مؤثر می‌تواند در خدمت طراحان و معماران قرار گیرد و یافته‌های حاصل از آن در فرآیند طراحی معماری نقش مهمی ایفا نماید (دانشپور و همکاران، ۱۳۸۸).

روانشناسی محیطی مکان

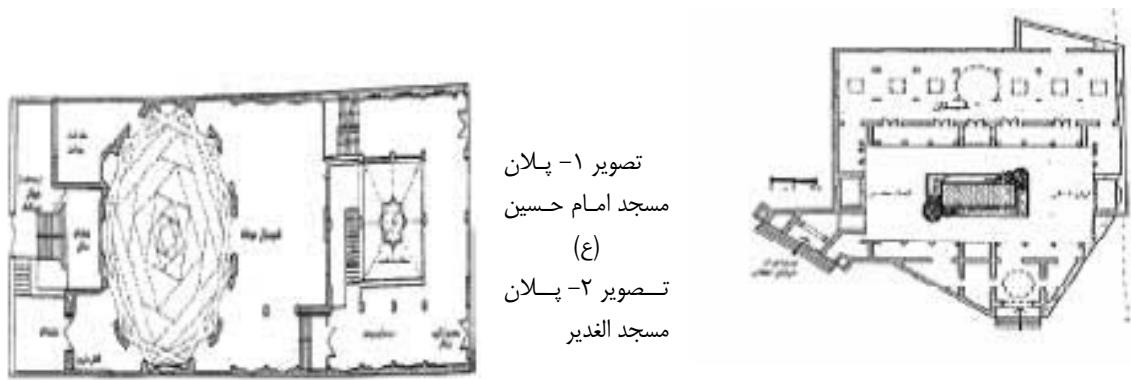
از دید فلاحت دیدگاه روان‌شناسی محیطی مکان این است که مردم فعالیتشان را در مکانی خاص شکل می‌دهد. مکان نمی‌تواند جدا از فرد باشد مکان بخشی از فضای طبیعی یا ساخته شده است که به لحاظ مفهومی و مادی محدوده‌ای مشخص دارد و نتیجه روابط متقابل میان سه عامل رفتار انسان است که کیفیت‌های محیطی است که انسان را به تجربه حسی و عاطفی و معنوی خاص نسبت به محیط زندگی نیاز دارند. این نیازها از تعامل صمیمی و همد ذات پنداری با مکانی که در آن سکونت دارد، قابل تحقق است (فالاحت، ۱۳۸۳). حس مکان واژه جدیدی است که به ادبیات معماری و شهرسازی وارد گردیده است و هنوز معنا و مفهوم دقیق تعریف‌نشده است؛ تئوری و نظریه‌های حس مکان به دودسته پدیدارشناختی و روان‌شناختی تقسیم می‌گردد. در اینجا به حس مکان با رویکرد روان‌شناسی محیطی پرداخته می‌شود. شاخص‌های فیزیکی به وجود آورندۀ حس مکان هستند. هدف پر کردن شکاف‌ها به وسیله‌ی ویژگی‌های مبهم محیطی با معانی نمادین در حس مکان تأثیر دارد و مدل ارتباط بین محیط و حس مکان است که با تغییر محیط کیفیت خود را از دست می‌دهد (Steadman, 2003). در رویکرد روان‌شناختی، مکان بخشی از محیط جغرافیایی است که ویژگی‌های ذهنی و معنایی در خود نهان دارد. در این ایده مکان به عنوان برآیندی از نیروهای متنوع سیاسی اجتماعی و روان‌شناختی که در لحظه خاصی از زمان بر آن تأثیر می‌گذارند تلقی شده است (پرتوبی، ۱۳۸۲). در این رویکرد محیط به عنوان ساختار روان‌شناختی تلقی می‌شود که در بردارنده‌ی معانی ماحصل رابطه‌ی بین اجزا شامل مشخصات کالبدی بستر و هدف فعالیت‌های جاری در آن و ارزیابی این فعالیت‌هاست. در نظریه مکان، محیط‌های کالبدی به دلیل تعامل سه عامل اصلی وجود دارد که مکان کالبدی فعالیتی که در آن به وقوع می‌پیوندد و معنایی که از وحدت مکان و فعالیت دریافت می‌شود (Canter, 1971). بررسی چگونگی تأثیر محیط کالبدی بر ادراک و فعالیت‌های انسان نشان می‌دهد که ویژگی‌های کالبدی محیط، با ایجاد معانی و تأمین فعالیت‌های خاص در ایجاد روح مکان و القای حس مکان مؤثر است. تأمین فعالیت‌ها از فضا با رضایتمندی از ویژگی‌های پویایی محیط مانند دما، صدا و نیز امکان فعالیت‌های فردی و تعاملات اجتماعی توسع عناصر ایستای محیط مانند ابعاد و تناسبات به وجود می‌آید. شناخت و عاطفه نسبت به فضا با درک معانی نمادهای زیبایی‌شناختی فردی، معنایی فضا و هویتمندی به آن حاصل می‌شود. ویژگی‌های کالبدی به‌ویژه طرح کالبدی با شکل دهی به مرزها روابط و چیدمان‌ها ادراکات و فعالیت‌ها را به وجود می‌آورند. اساس ایجاد حس مکان احساس و ادراک است؛ یعنی وقتی که عینیت محیط معنایی ویژه‌ای می‌یابد فرد نسبت به آن احساس خاصی پیدا می‌کند و بر اساس این احساس رابطه‌ای میان خود و محیط حس می‌کند. برقراری این ارتباطی عاطفی سبب می‌شود که محیط جای خود را در ذهنیت فرد بازکرده و تبدیل به چیزی فراتر از مجموعه‌ای گزینش شده‌ای از اطلاعات محیط گردد. این مجموعه‌متکی به ذهن و متأثر از عوامل اجتماعی و درونی مانند شخصیت فرد، تجارت، فرهنگ و رابطه‌ی وی با مکان است (گروتر، ۱۳۸۳).

مدل پژوهش

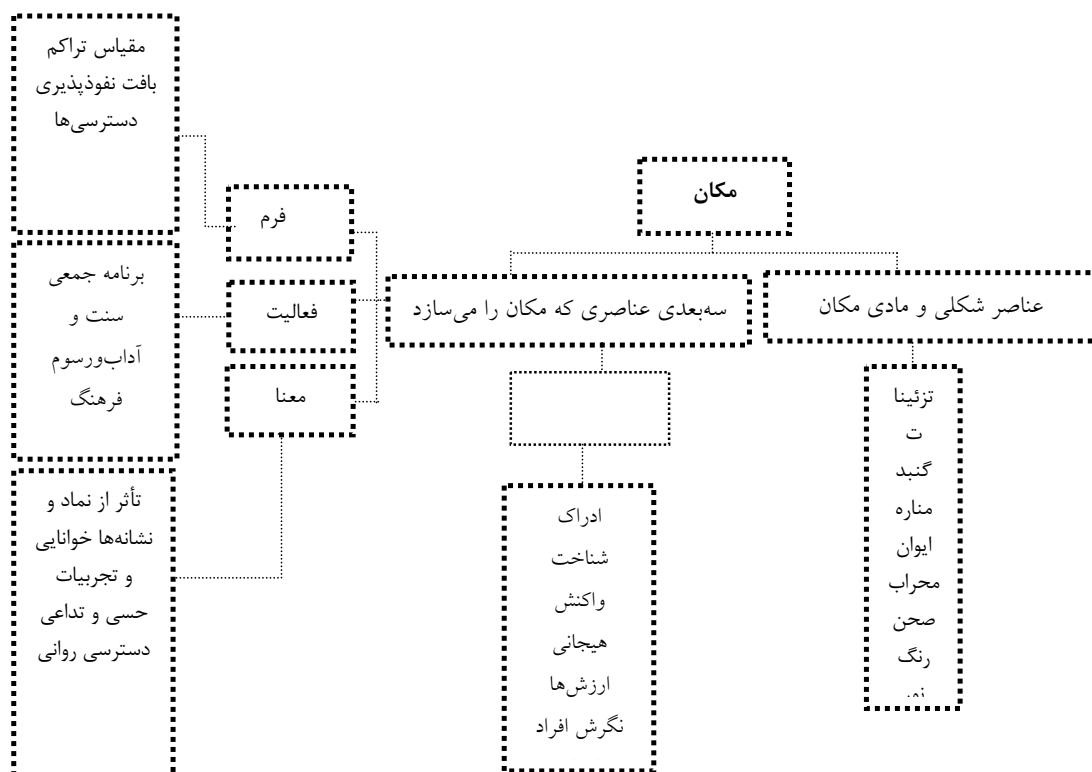
در قرارگاه رفتاری مسجد، فرم، فعالیت و معنا سه‌بعدی هستند که مکان را می‌سازند و در ایجاد حس مکان برای نمازگزاران و استفاده‌کنندگان از مسجد مؤثر است. پرسشنامه به ۳۰ نفر ارائه و برای تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده نیز از نرم‌افزار آماری SPSS گردیده است. نتایج حاصله در قالب جداول تحلیلی و نمودار به تصویر کشیده شده است. این بررسی بین دو مسجد جدید با طرح سنتی و نو است. مساجد معاصر شهر تهران بر اساس طرح به دو گروه مسجد جدید با طرح سنتی و مسجد جدید با طرح نو می‌توان دسته‌بندی کرد:

مسجد جدید با طرح سنتی: این مساجد معمولاً با دیوار برابر و انواع طاق و قوس‌ها ساخته می‌شوند که ممکن است از سازه‌های جدید نیز استفاده و با نما و تزیینات مساجد سنتی پوشانده شوند. در ساخت این مساجد تلاش می‌شود، مساجدی با فضاهای، عناصر و روابطی با حداقل تشابه به مسجد اصیل ساخته شود. از این گروه مساجد می‌توان به مسجد امام حسین اشاره نمود. این مسجد در شهر تهران در ضلع غربی میدان امام حسین (ع) در منطقه ۷ واقع شده است. بافت اطراف مسجد به صورت کاربری مسکونی پرترکام و کاربری تجاری‌های پرترددی است. این مسجد از پایگاه‌های مهم مذهبی تهران است. این مسجد دارای مساحت ۷۰۰۰ مترمربع و ساخت بنا مربوط به ۵۰ سال قبل یعنی در سال ۱۳۴۱ است و در سال ۱۳۴۶ بنای کنونی به دست دو معمار بنام حاج لرزاده و محمد کاشی ساخته شده است.

مسجد جدید با طرح نوآورانه: در این مساجد از برخی عناصر و فضاهای با روابط مسجد اصیل به صورت دگرگون شده استفاده می‌شود و معمولاً برای این منظور از مواد و مصالح و روش‌ها و دستگاه‌های جدید ساخت استفاده می‌شود. از نمونه‌های این مساجد می‌توان مسجد الغدیر اشاره کرد. مسجد الغدیر در شمال تهران واقع در بلوار میرداماد منطقه سه شهرداری واقع شده است. کاربری‌های پیرامون آن مسکونی و تجاری هستند. این مسجد در ابعاد 15×55 متر است و در سال ۱۳۵۵ ساخت این بنا به دست معماری بنام جهانگیر مظلومی به صورت هیئت امنائی شروع و در سال ۱۳۶۶ این مسجد به پایان رسید.

تصویر ۱- پلان
مسجد امام حسین
(ع)
تصویر ۲- پلان
مسجد الغدیر

تصویر ۳- نمودار مکان با رویکرد روانشناسی محیطی

تحلیل یافته‌های پژوهش

فرضیه‌های این پژوهش به تفکیک مساجد امام حسین و الغدیر مورد ارزیابی قرار می‌دهد:

فرضیه ۱: طرح کالبدی عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن است.

مسجد امام حسین (ع): جدول ۱، به بررسی میزان همبستگی بین متغیر مستقل (عناصر شکلی و مادی مکان) و وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۲، به بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

جدول ۱- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

حس مکان	متغیر وابسته	متغیر مستقل
.۹۷۱*	عناصر شکلی و مادی مکان	

^{*}P<0/01

جدول ۲- بررسی خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه اول پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۲۰/۳۴۱	۱	۲۰/۳۴۱	۴۵۷/۶۹۲	.۰۰۰
باقي مانده	۱/۲۴۴	۲۸	۰/۰۴۴	-	-
مجموع	۲۱/۵۸۵	۲۹	-	-	-

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از $0/05$ (%) است؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول، فرض وجود رابطه خطی بین متغیرهای مستقل و وابسته تائید می‌شود. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که عناصر شکلی و مادی مکان می‌تواند میزان حس مکان را در مسجد امام حسین پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در عناصر شکلی و مادی مکان، حس مکان مسجد امام حسین حدود $0/971$ ، انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان مسجد امام حسین دارد. پس طرح کالبدی عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن در مسجد امام حسین است.

مسجد الغدیر: جدول ۳، به بررسی میزان همبستگی بین متغیر مستقل (عناصر شکلی و مادی مکان) و وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود.

جدول ۳- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

حس مکان	متغیر وابسته	متغیر مستقل
.۹۷۰*	عناصر شکلی و مادی مکان	

^{*}p<0.01

جدول ۴- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه اول پژوهش

حس مکان	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل	متغیر وابسته	معنا	فعالیت	فرم
حس مکان				.۹۸۵*	.۹۱۸*	.۹۲۹*

^{*}p<0.01

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از $0/05$ (%) است؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول، فرض وجود رابطه خطی بین متغیرهای مستقل و وابسته، تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که عناصر شکلی و مادی مکان می‌تواند میزان حس مکان را در مسجد الغدیر پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در عناصر شکلی و مادی مکان، حس مکان مسجد الغدیر حدود $0/970$ ، انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان مسجد الغدیر دارد. پس طرح کالبدی، عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن در مسجد الغدیر است.

حال با توجه به نتایج رگرسیون در هر دو مسجد امام حسین و مسجد الغدیر می‌توان نتیجه گرفت که عناصر شکلی و مادی مکان بر حس مکان تأثیرگذار بوده در حالی که این تأثیر در مسجد امام حسین تا حدودی بیشتر است. لذا طرح کالبدی، عامل محیطی مؤثر در حس مکان و احساس تعلق کاربران آن است. پس فرضیه اول پژوهش تائید و فرضیه صفر رد می‌گردد.

فرضیه ۲: ماهیت وجودی مسجد بر حس مکان تأثیرگذار است.

مسجد امام حسین (ع): جدول ۵ به بررسی میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل (فرم، فعالیت و معنا) با متغیر وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۶ به بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

جدول ۵- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۲۰/۹۴۳	۱	۲۰/۹۴۳	۹۱۲/۶۴۴	.۰۰۰
باقی مانده	۰/۶۴۳	۲۸	۰/۰۲۳	-	-
مجموع	۲۱/۵۸۵	۲۹	-	-	-

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵٪ (۰/۵٪) می‌باشد؛ لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول فرض وجود رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که بعد معا می‌تواند حس مکان را در مسجد امام حسین پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در بعد معنا، حس مکان در مسجد امام حسین حدود ۰/۹۸۵ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد بعد معنا بر حس مکان مسجد امام حسین دارد. درحالی که ابعاد فرم و فعالیت با حس مکان دارای ارتباط بوده، ولی نتوانستند میزان حس مکان این مسجد را پیشگویی نمایند. پس ماهیت وجودی مسجد امام حسین بر حس مکان تأثیرگذار است.

جدول ۶- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه دوم پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۱۷/۷۲۲	۱	۱۷/۷۲۲	۴۹۸/۷۷۸	.۰۰۰
باقی مانده	۰/۹۹۵	۲۸	۰/۰۳۶	-	-
مجموع	۱۸/۷۱۷	۲۹	-	-	-

مسجد الغدیر: جدول ۷، به بررسی میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل (فرم، فعالیت و معنا) با متغیر وابسته (حس مکان) می‌پردازد. لذا برای این بخش از آزمون پارامتریک همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. جدول ۸، به بررسی رابطه خطی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل با استفاده از آزمون آنوا می‌پردازد.

جدول ۷- بررسی میزان همبستگی بین متغیرها

متغیر وابسته	متغیرهای مستقل			معنا	فعالیت	فرم
	حس مکان	...	...			
*p<0.01				.۰/۹۷۴*	.۰/۹۷۴*	.۰/۹۸۴*

جدول ۸- بررسی رابطه خطی بین متغیرهای وابسته و مستقل در فرضیه دوم پژوهش

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۱۸/۱۱۷	۱	۱۸/۱۱۷	۸۴۵/۷۷۲	.۰۰۰
باقی مانده	۰/۶	۲۸	۰/۰۲۱	-	-
مجموع	۱۸/۷۱۷	۲۹	-	-	-

همان‌طور که مشاهده می‌شود سطح معناداری آزمون F کمتر از ۰/۰۵٪ (۰/۵٪) می‌باشد، لذا فرض صفر مبنی بر عدم رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، رد می‌گردد. بنابراین طبق این جدول فرض وجود رابطه خطی بین متغیر مستقل و وابسته، تائید می‌گردد. از تابع فوق به این نتیجه می‌رسیم که بعد فرم می‌تواند حس مکان را در مسجد الغدیر پیش‌بینی نماید. در حقیقت با افزایش یک انحراف معیار در بعد فرم،

حس مکان در مسجد الغدیر حدود ۰/۹۸۴ انحراف معیار تغییر خواهد کرد که نشان از تأثیر زیاد بعد فرم بر حس مکان مسجد الغدیر دارد. در حالی که ابعاد فعالیت و معنا با حس مکان دارای ارتباط بوده ولی نتوانستند میزان حس مکان مسجد الغدیر را پیشگویی نمایند. پس ماهیت وجودی مسجد الغدیر بر حس مکان تأثیرگذار است.

حال با توجه به نتایج رگرسیون در هر دو مسجد می‌توان نتیجه گرفت که در هر دو مسجد ابعاد ماهیت وجودی مسجد با حس مکان دارای ارتباط بوده که در مسجد امام حسین تنها متغیر معنا توانست حس مکان را پیش‌بینی کند و در مسجد الغدیر متغیر فرم توانست متغیر حس مکان را پیشگویی نماید. همچنین تأثیرپذیری حس مکان در هر دو مسجد تا حدودی با یکدیگر برابر بود. پس ماهیت وجودی مسجد بر حس مکان تأثیرگذار است. لذا فرضیه دوم پژوهش تائید و فرضیه صفر رد می‌گردد.

فرضیه ۳: بین ابعاد عناصر شکلی و مادی مکان در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۹- بررسی تفاوت ماهیت وجودی به تفکیک مساجد

ابعاد		آزمون لون				
		آماره F	سطح معناداری	آماره T	درجه آزادی	تفاوت میانگین
هزینه	برابری واریانس‌ها	۱/۱۵۴	۰/۲۸۷	۱/۴۹۱	۵۸	۰/۱۴۱
	عدم برابری واریانس‌ها			۱/۴۹۱	۵۶/۹۳۲	۰/۱۴۲
گنجید	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
منار	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
ایوان	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
محراب	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
صحن	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
رنگ	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰
نور	برابری واریانس‌ها	۰/۶۵	۰/۴۲۳	۴/۱۴۸	۵۸	۰/۰۰۰
	عدم برابری واریانس‌ها			۴/۱۴۸	۵۶/۹۳۵	۰/۰۰۰

از جدول بالا می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معنادار در آزمون لون بزرگتر از ۵٪ می‌باشند که نشان سطوح معناداری در آزمون در ردیف بالا به غیراز متغیر ترتیبات کمتر از ۵٪ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد عناصر شکلی و مادی مکان در مساجد تفاوت معناداری وجود دارد. در حالی که مؤلفه ترتیبات در بین دو مسجد دارای تفاوت آشکاری نیست.

فرضیه ۴: بین ابعاد حس مکان در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

از جدول ۱۰ می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری در آزمون لون بزرگتر از ۵٪ می‌باشند که نشان دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد مورد بررسی است. سطوح معناداری در آزمون در ردیف بالا بیشتر از ۵٪ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد حس مکان در مساجد تفاوت معناداری وجود ندارد.

جدول ۱۰- بررسی تفاوت حس مکان به تفکیک مساجد

T-Test				آزمون لون		ابعاد
تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره T	سطح معناداری	آماره F	
+۱	.۰/۶۵۸	۵۸	.۰/۴۴۴	.۰/۵۸۲	.۰/۳۰۶	برابری واریانس‌ها
	.۰/۶۵۸	۵۷/۹۹۷	.۰/۴۴۴			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۱	.۰/۶۵۸	۵۸	.۰/۴۴۴	.۰/۵۸۲	.۰/۳۰۶	برابری واریانس‌ها
	.۰/۶۵۸	۵۷/۹۹۷	.۰/۴۴۴			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۱	.۰/۶۵۸	۵۸	.۰/۴۴۴	.۰/۵۸۲	.۰/۳۰۶	واکنش
	.۰/۶۵۸	۵۷/۹۹۷	.۰/۴۴۴			هیجان
.۰/۱	.۰/۶۵۸	۵۸	.۰/۴۴۴	.۰/۵۸۲	.۰/۳۰۶	ارزش‌ها
	.۰/۶۵۸	۵۷/۹۹۷	.۰/۴۴۴			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۱۴۴	.۰/۵۰۶	۵۸	.۰/۶۶۹	.۰/۲۵۹	۱/۳	نگرش افراد
	.۰/۵۰۶	۵۷/۸۷۴	.۰/۶۶۹			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۰۴۴	.۰/۸۴۱	۵۸	.۰/۲۰۲	.۰/۹۳۶	.۰/۰۰۶	زیباشناختی
	.۰/۸۴۱	۵۶/۹۰۲	.۰/۲۰۲			عدم برابری واریانس‌ها

فرضیه ۵: بین ابعاد فرم در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۱- بررسی تفاوت فرم به تفکیک مساجد

T-Test				آزمون لون		ابعاد
تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره T	سطح معناداری	آماره F	
.۰/۰۱۳	.۰/۹۶	۵۸	.۰/۰۵۱	.۰/۵۹۸	.۰/۲۸۱	برابری واریانس‌ها
	.۰/۹۶	۵۷/۸۸۳	.۰/۰۵۱			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۰۳۳	.۰/۸۹۸	۵۸	.۰/۱۲۹	.۰/۴۲۴	.۰/۶۵	برابری واریانس‌ها
	.۰/۸۹۸	۵۷/۶۴۸	.۰/۱۲۹			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۰۳۳	.۰/۸۹۸	۵۸	.۰/۱۲۹	.۰/۴۲۴	.۰/۶۵	دسترسی‌ها
	.۰/۸۹۸	۵۷/۶۴۸	.۰/۱۲۹			عدم برابری واریانس‌ها

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکر شده در آزمون لون، بزرگ‌تر از $۰/۰/۰/۵$ ٪ می‌باشند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مسجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردنظری است. سطوح معناداری در آزمون مذکور در ردیف بالا، بیشتر از $۰/۰/۰/۵$ ٪ می‌باشند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪، بین ابعاد فرم در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد.

فرضیه ۶: بین ابعاد فعالیت در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۲- بررسی تفاوت فعالیت به تفکیک مساجد

T-Test				آزمون لون		ابعاد
تفاوت میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره T	سطح معناداری	آماره F	
.۰/۱۷	.۰/۴۸۶	۵۸	.۰/۷۰۲	.۰/۶۱	.۰/۲۶۳	برابری واریانس‌ها
	.۰/۴۸۶	۵۷/۲۵۲	.۰/۷۰۲			عدم برابری واریانس‌ها
.۰/۴۱۱	.۰/۰۸۵	۵۸	۱/۷۵	۰/۰۱۳	۶/۴۹۳	برابری واریانس‌ها
	.۰/۰۸۶	۵۱/۵۱۴	۱/۷۵			عدم برابری واریانس‌ها
						سنت، آداب و رسم فرهنگ

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکر شده در آزمون لون به غیراز مؤلفه سنت، آداب و رسوم و فرهنگ بزرگ‌تر از ۵٪ می‌باشدند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مساجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردنظری است. سطوح معناداری در ردیف بالا برای مؤلفه برنامه جمعی و ردیف پایین برای مؤلفه سنت آداب و رسوم بیشتر از ۵٪ می‌باشدند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪ بین ابعاد فعالیت در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد.

فرضیه ۷: بین ابعاد معنا در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۱۳- بررسی تفاوت معنا به تفکیک مساجد

تفاوت میانگین	T-Test				آزمون لون		ابعاد
	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره T	آماره F	سطح معناداری		
۱/۰۸	.۰/۰۰۰	۵۸	۵/۴۶	.۰/۱۰۶	۲/۶۹۸	برابری واریانس‌ها	تأثیر از نماد و نشانه‌ها
	.۰/۰۰۰	۵۴/۴۷۹	۵/۴۶			عدم برابری واریانس‌ها	
.۰/۱۴۱	.۰/۴۹۹	۵۸	.۰/۶۸۱	.۰/۲۵	۱/۳۴۹	برابری واریانس‌ها	خوانایی و تجربیات حسی و تداعی
	.۰/۴۹۹	۵۷/۱۹۴	.۰/۶۸۱			عدم برابری واریانس‌ها	
.۰/۱۴۴	.۰/۴۰۶	۵۸	.۰/۸۳۷	.۰/۶۶۱	.۰/۱۹۵	برابری واریانس‌ها	دسترسی روانی
	.۰/۴۰۶	۵۷/۷۶۲	.۰/۸۳۷			عدم برابری واریانس‌ها	

می‌توان نتیجه گرفت که سطوح معناداری ذکر شده در آزمون لون، بزرگ‌تر از ۰/۰۵٪ می‌باشدند که نشان‌دهنده برابری واریانس‌ها در دو جامعه (مسجد امام حسین و الغدیر) به تفکیک ابعاد موردنظری است. سطوح معناداری در آزمون مذکور در ردیف بالا به غیراز متغیر تأثیر از نماد و نشانه‌ها، بیشتر از ۰/۰۵٪ می‌باشدند که گویای این مطلب است که با سطح اطمینان ۹۵٪، بین ابعاد خوانایی و تجربیات حس و تداعی و نیز دسترسی روانی در مساجد امام حسین و الغدیر تفاوت معناداری وجود ندارد. در حالی که تأثیر از نماد و نشانه‌ها در بین دو مسجد دارای تفاوت آشکاری است.

نتیجه گیری

مسجد یک فضای عمومی است و به عنوان یک قرارگاه ادراک می‌شود، ارتباط مستقیم بین ویژگی‌های بصری (ویژگی‌های برجستهٔ فیزیکی) و حس مکان است که این ویژگی‌ها به عنوان ریشه مکان شمرده می‌شوند که ما آن‌ها را از طریق حواس از طریق حرکت در مکان رنگ بافت شبیب نور می‌توانیم درک کنیم. پس کالبد بر حس مکان تأثیر بسزایی می‌گذارد. مهم‌ترین شاخصه‌های مسجد از نظر استفاده‌کنندگان ابتدا ویژگی‌های کالبدی و بعد از آن فعالیت‌ها و درنهایت معانی در مسجد است. شاخص نشانه‌ها و معانی ارتباط‌دهنده این سه عامل و مؤلفه اصلی تقویت حس مکان است. در مساجد سنتی با وجود داشتن نشانه‌های آشناتر معمولاً حس- مکان غنی‌تری نسبت به مساجد نو را در نمازگزاری وجود می‌آورند. فعالیت‌ها در مسجد، زمینه‌ای برای شکل گرفتن نشانه‌ها و معانی است و هر چه افراد رابطه نزدیکی با مسجد داشته باشند، انجام فعالیت در مسجد را مهم‌تر می‌دانند. طرح کالبدی، به صورت غیرمستقیم از طریق نشانه‌ها و معانی بر فعالیت و احساس مردم تأثیر گذاشته و باعث ایجاد تصویر ذهنی در ذهن استفاده‌کنندگان می‌شود. نشانه‌ها، نمادها و تئیبات، عناصر شکلی و روابط فضایی در ایجاد تصویر ذهنی و تقویت و غنی‌سازی حس مکان نقش بسزایی دارند. در مساجد سنتی نشانه‌ها و نمادها و در مساجد نو عملکردها و فعالیت‌ها مورد توجه هستند.

فهرست منابع

- افسارنادری، ک. (۱۳۷۸). از کاربری تا مکان. مجله معمار، شماره ۶۴ پاییز ۱۳۷۸.
- پرتوی، پ. (۱۳۸۲). مکان و بی‌مکانی؛ رویکردی پدیدار/رشناسانه. فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۱۴، ص ۴۰-۵۰.
- حبیبی، ر. (۱۳۸۷). تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان. فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۳۵، ص ۳۹-۵۰.
- دانشپور، س.ع.، مهدوی‌نیا، م. و غیائی، م.م. (۱۳۸۸). جایگاه دانش روانشناسی محیطی در ساختمان‌های بنادر مرتبه با رویکرد معماری پایه‌ای. فصلنامه هویت شهر، شماره ۵.
- رلف، آ. (۱۳۸۹). مکان و بی‌مکانی. ترجمه: محمدرضا نقسان محمدی. تهران: انتشارات آرمان شهر.

- فلاحت، م.ص. (۱۳۸۳). نقش طرح کالبدی در حس مکان پنج مسجد معاصر با طرح سنتی و نوآورانه در تهران. پایان نامه دکترای معماری، دانشگاه تهران.
- گروتر، ی. (۱۳۸۳). زیبایی‌شناسی در معماری. ترجمه: جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- محمودی‌نژاد، ه. پورجعف، م. بمانیان، م.ر.، انصاری، م. و تقوایی، ع.آ. (۱۳۸۷). پدیدارشناسی محیط شهری: تأملی در ارتقای فضای مکان شهری. *فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*. دوره دهم، شماره ۴.
- مدنی‌پور، ع. (۱۳۷۹). طراحی فضای شهری نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی. ترجمه: فرهاد مرتضایی. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی.
- مطلبی، ق. (۱۳۸۰). روانشناسی محیطی: دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری. نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۰.
- نمازیان، ع. و قارونی، ف. (۱۳۹۲). حلقه گمشده روان‌شناسی محیط در آموزش معماری، نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۵.
- نوربری شولتز، ک. (۱۳۸۱). مفهوم سکونت به سوی معماری تمثیلی. ترجمه: محمود امیر یاراحمدی. تهران: نشر آگه، چاپ اول.
- Canter, D. (1971). *The Psychology of Place*, London. The Architectural Press.
- Gifford, R. (1997). *Environmental Psychology: Principles and Practice*. London, Boston, Allyn and Bacon.
- Longman. (2001). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Tehran: Kaleme Publisher.
- Oxford. (2003). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Tehran: Vazheh Publisher.
- Steadman, R.C. (2003). *Is it really just a social construction? The contribution of the physical environment to sense of place*. Society and Natural resources, 16, 671-685.